

יסודות קבליים בכתביהם של תלמידי המגיד ממזריטש

מבוא

הורתה ולידתה של החסידות – באישיותו של הבעל שם טוב ותלמידיו – ר' יעקב-יוסף מפולנאה והמגיד, ר' דב ממזריטש:

הראשון היה הוגה-הדעות החסידי הראשון, שהפיץ את תורת הבעש"ט בכתביו.

השני, יורשו של הבעש"ט בהנהגה, הקים את החצר החסידית הראשונה, שאליה נתלקטו גדולי החסידות של הדור הבא – כמו ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, ר' זאב מזייטומיר, ר' אלימלך מליזינסק, ר' שניאור-זלמן מלאדי, ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב, ר' חיים-חייקה מאמדור, ר' אהרון מקרלין ואחרים.

מאמר זה ידון בנושאים קבליים, שהועברו לחסידות ופותחו על ידה, כפי שעולה מכתביהם של גדולי הדור, תלמידי המגיד ממזריטש:

מאור עינים, לר' מנחם-נחום מטשרנוביל, ירושלים תשנ"ט.

נעם אלימלך, לר' אלימלך מליזינסק, ירושלים תש"ך.

אור המאיר, לר' מאיר מזייטומיר, ירושלים תשנ"ה.

דגל מחנה אפרים, לר' אפרים מסדילקוב, נכד הבעש"ט, ירושלים תש"ד.

מאור ושמש, לר' קלונימוס-קלמן עפשטיין, תלמידו של ר' אלימלך מליזינסק, ירושלים תשנ"ב.

החל מהבעש"ט והמגיד ממזריטש ותלמידיו – עסקה החסידות באימנצייה האלוקית [=הנוכחות האלוקית] בעולם:

תאריכים: קבלה, חסידות, תלמידי המגיד, ניצוצות, העלאת ניצוצות, שכונה, גלות השכינה, אותיות.

מילות מפתח: ניצוצות-קדושה, קליפות, גלות השכינה וגאולה השכינה, תיקון מלמעלה ותיקון ממטה, עולמות עליונים, אותיות התורה.

לפי שיטה זו, אין לך דבר בעולם, שאין בו יסוד אלוקי. עצם קיומו של דבר מסוים – מורה על מציאות אלוקית השוכנת בו, שאלמלא כן, לא היה קיים.

בתחום זה ממשיכה החסידות את דרכה של הקבלה, אולם בהבדל רעיוני חשוב:

הקבלה דיברה על אלוקים טרנסצנדנטי, שהגם שקרני אורו מתפשטות ממנו וממלאות את העולם, הוא עצמו נעלם, מרוחק ונסתר. רק השתקפות אורו הנאצל ממנו מצויה בעולם.

לא כן – החסידות: חידושה הוא, שהאלוקים נמצא בכל מקום וממלא בעצמיותו את מהותו של העולם¹.

ר' אפרים מסדילקוב מעמידנו על כך, ש"לית אתר פנוי מניה", היינו, הקב"ה נמצא בכל מקום: "שאיך שום דבר בעולם שלא יהיה בו בחינת אלוקות המחייבה והמקיים את הדבר ההוא", ולפיכך, מציין ר' אפרים: "בכל דבר שעוסק בו אפילו בדברים גשמיים, הוא מדבק עצמו לשרשו, בחינת אלוקות שיש בו"².

באופן דומה כותב גם ר' קלמן-קלונימוס עפשטיין:

"והנה קוב"ה הוא עיקרא ושרשה דכל עלמין, והוא ממלא כל עלמין, ובתוך כל עלמין, ומסבב כל עלמין, ואין שום דבר, הן בפנימיות והן בחיצוניות, שלא יהיה בו שום פנימיות אלוקותו ממש"³.

א. העלאת הניצוצות

נושא "העלאת הניצוצות", שתפס מקום נכבד בקבלה ובחסידות – מקורו ברעיון הבריאה והשבירה, מיסודו של האר"י הקדוש:

בתורת הניצוצות של האר"י מתוארת בריאת העולם – כהאצלה של האור האלוקי אל מחוץ לתחומי הא-לוקות. ההנחה שהעולם נברא, מניחה גם שהוא זקוק למקום. אבל היכן ייברא, אם הקב"ה – מלוא כל הארץ כבודו?

לפיכך, מסבירה הקבלה הלוריאנית, שהקב"ה צמצם את עצמו אל מסתרי חביונו, ובחלל שנוצר – נברא העולם. בתהליך הבריאה נמשך אור חזק מאד אל הכלים שנבראו – כדי לקבלו, אולם מסיבות, שאינן ברורות כל צרכן, נשברו הכלים מחמת עצמת האור, שלא יכלו

1. ראה ערך חסידות, אנציקלופדיה עברית, כרך י"ז, עמ' 775.

2. דגל מחנה אפרים, כי תשא, עמ' 78.

3. מאור ושמש, עמ' תקנ"ה.

להכילו. האורות נתפזרו ושקעו בתהום, שהיא תחום ממשלת הקליפות והטומאה⁴. כתוצאה מכך – העולמות שנבראו מצויים בשליטתן של הקליפות, וניצוצות הקדושה משוקעים ושבוים ביניהן ומחכים לגאולתם⁵.

החסידות מיתנה רעיון זה – בהסבירה, שמצד אחד "מלוא כל הארץ כבודו", היינו, שקיימת נוכחות אלוקית בכל מקום, המקיימת את העולם, אבל מצד שני, זהו אור אלוקי, שניתק משורשו ונפל בשבי החומר⁶. [נושא זה יובהר בהרחבה בפרק הבא.]

מכאן ואילך נועד לאדם התפקיד – לגאול את הניצוצות הקדושים, שנפלו בשבי הקליפות והטומאה, ולהחזירם לשורשם, לצור מחצבתם:

"ונראה לי כי כל העניין הוא, כי כוונת השם יתברך היה בבריאת האדם בעולם הזה, להוציא ניצוצות הקדושים שבכל דבר ולהחזירם למעלה"⁷.

וכן: "ונראה שידוע מספרים קדושים, ממיתת ז' מלכים שנתפזרו הניצוצים הקדושים, והעיקר ביאת הנשמה לעולם הזה, שיפעל בעודו בעולם הזה, להעלות כל הניצוצים הקדושים שנפלו, שישנו בכל דבר ודבר ניצוצים קדושים שהם בשבירה. יראה ויבין האדם כל זאת, שכל דברים שלמטה הם רק ציונים לדברים רוחניים וקדושים, ולהעלות הכל למעלה למעלה לשרשו"⁸.

בקטע מסכם כולל בעל "מאור ושמש" את נושא הבריאה, הצמצום, השבירה ותפקיד האדם בהעלאתם:

"ונראה לרמוז בזה, כי הנה ידוע שהשם יתברך ברא העולמות לכבודו, להללו ולשבחו ולספר הודו, ושלשל העולמות בצמצום אחרי צמצום. ובעת הבריאה נפלו כמה אלפים ניצוצים קדושות כידוע. ועיקר עבודתנו להוציא היקר מזולל ולהעלות הניצוצין לשרשם, עד שזכה שיהיה בירור העולמות, ושיתבררו (=וכשיתבררו) העולמות – אז תהיה הגאולה השלימה ותהיה תחית המתים"⁹.

הרב אליהו דסלר מבהיר את עניין העלאת הניצוצות בדרכו המיוחדת:

4. ראה על כך ע. שטיינזלץ, **באור התניא, ליקוטי אמרים יג-כו**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 162.

5. ראה מ. אלטשולר, **הסוד המשיחי של החסידות**, חיפה תשס"ב, עמ' 268.

6. ראה ערך חסידות, בהערה 1.

7. **מאור ושמש**, ח"ב, עמ' תנ"ז.

8. **שם**, עמ' תקצ"ט.

9. **שם**, ח"ב, עמ' תפ"ד.

"ויודע מה שכתבו המקובלים שבכל עניין ותופעה, ואפילו ברע עצמו... ישנם ניצוצות הקדושה. וזהו ביאור הדברים: כל מה שאינו יכול בשום פנים לשמש ככלי לגילוי כבודו יתברך, אין לו מציאות כלל. ולכן כל דבר שבעולם ואפילו הרע על כל אופניו, אפשר לגלות בו איזו תועלת מתוך עצם שימושו ככלי לגילוי. ואפשרות זו לגילוי היא-היא ניצוץ הקדושה שבדבר. ובאשר האפשרות רחוקה, נמצא הניצוץ הקדוש בגלות בקרב המון הטומאה הסובבת אותו, עד שהצדיק יגאלנו מגלותו, בהפכו את האפשרות למציאות, ויתבטא רק גילוי כבודו ית' בכל. זהו אשר נקרא "בְּרֹר הַנִּיצוּצוֹת" או העלאת ניצוצות הקדושה"¹⁰.

תפקיד העלאת הניצוצות הקדושים שנפלו היה אמור להיות תפקידו של האדם בגן- עדן, וכאשר חטא, הוסיף טומאה, שפרנסה את הניצוצות הנופלים בשבי הטומאה:

"והנראה בזה, דהנה אם אדם הראשון לא היה פוגם, לא היה נטרד מגן עדן והיה מוליד בנים בגן עדן מסטרא דקדושה לבד, ולא היה שום תערובת רוח הטומאה. והיה הקב"ה משרה שכינתו בתחתונים, כמו שהיתה כוונת הבריאה. אך על-ידי חטא אדם הראשון, נתערב רע בטוב, ונפלו ניצוצי-נשמות לבין הקליפות..."¹¹.

אצל ר' חיים ויטאל עוד מודגש, שהניצוצות מצויים בכל דבר ובכל מקום:

"ואין לך דבר בעולם, בכל העולמות כולם, וכן בכל חלקי עשיה, כמו הדומם והצומח וחי ומדבר, שאין בכל אלו הניצוצין קְדוּשָׁה הניתנת תוך הקליפות וצריכין להתברר"¹².

וכיוצא בזה – בדברי בעל מאור ושמש:

"והנה הניצוצות נפלו בדומם, צומח, חי, מדבר. ולכן צריך האדם בכל עסקיו, הן באכילתו ובשתייתו ובמלבושיו וּנְוֹת ביתו, בכלן יתכוין להעלות הניצוצים שבדומם, צומח, חי, מדבר, לקשרם לשרשם"¹³.

עד כה עסקנו בצורך להעלות ניצוצות קדושים שנפלו, אולם לא ברור, כיצד יש לעשות זאת.

גדולי החסידות נתנו דעתם על כך:

ר' זאב מז'יטומיר מבהיר, שחובתו של האדם בחייו לנצל את כל חכמתו ואף את עיסוקיו הגשמיים למטרה זו:

10 . מכתב מאליהו, ח"ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' 212.

11 . מאור ושמש, ח"ב, עמ' תשי"ט.

12 . ויטאל חיים, "שער הקליפות", ח"ב, פ"א, קיד' ע"ב, מבוא שערים, קארעץ תקמ"ג.

13 . שם, ח"ב, עמ' תפ"ה.

"והעניין כי כבר זכרנו למעלה, היות חובת גברא המוטל עלינו לעשות בעולם הזה יומם ולילה, להתמיד ולהשתדל בעבודת בוראו ברוך הוא, להרגיש בעצמו רעבון נפשו השכלית (=השכלית), ויתאמץ בכל כוחו שלא תפסוק מאתו חכמת אלקות השופע עליו תמיד, להכניס החכמה והמדע בכל פרטי מעשיו, אפילו מעינייני גשמיות המוכרחים לצרכי גופו... להעלות משם ניצוצין קדישין שנתפשטו מרום המעלות עד מדרגת הנמוכים..."¹⁴.

אולם ההכוונה הברורה יותר היא, שמעשה המצוות והברכות הוא שמועיל להעלאת הניצוצות.

י. דן מסביר, שיכולתו של האדם מישראל להעלות ניצוצות, היינו, לפעול בתחום, שהוא בעצם תחום אלוקי – נובעת מהתפיסה, לפי קבלת האר"י, שהתורה ומצוותיה ניתנו לאדם – ככלי נשק סמליים במאבק בין הטוב לרע. עיי"ש¹⁵.

מצאנו בדברי ר' קלמן-קלונימוס:

"והנה איתא בכתבי האר"י ז"ל, שעיקר הברכה היא על-ידי שיורדין ניצוצות קדושות בפרי הארץ ובפירות האדמה ובפירות האילנות, שצריכים עליה. והעלאת הניצוצין היא, על-ידי הזדככות אדם וקיום המצוות, שכשזָהיר לברך על המאכל ברכה הראוי לו, הוא מעלה הניצוצין על-ידי זה, או בזהירות (= בהקפדה על) נטילת ידים. וכן בכל קיום המצוות מתעלן הניצוצין הקדושים. כל ניצוץ מתעלה במצוה הראוי לו כפי שרשו... ובכל מצוה שזהיר בו האדם, מזדמן לידו ניצוץ קדוש שצריך עֲלֶיהָ בדבר זה, ועוזרו לקיים המצוה. וכן חס וחלילה להיפוך בעבירה, יוכל להזדמן לפניו ניצוץ שנפל בעניין זה ומחטיאו יותר"¹⁶.

ר' מנחם-נחום מעמידנו על הרעיון, שבאמצעות הברכות ממליכים את ה' :

"על כן צריך כל עובד ה' לראות על פנימיות הדבר האמור, שיהא כל מעשיו לשם שמים, באכילה ושתייה גם כן, להעלות ניצוצי הקדושה מן השבירה שהוא בחינת שביה וגלות, אל הקדושה העליונה, על-ידי הברכות שמברך וממליך את הבורא יתברך שמו על הדבר ההוא"¹⁷.

14. אור המאיר, ח"א עמ' נ"ה.

15. דן, י', המשיחיות היהודית המודרנית, אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון, 1999, עמ' 76.

16. מאור ושמש, ח"ב, עמ' תרכ"ה.

17. ר' מנחם-נחום מטשרנוביל, מאור עינים, עמ' ר"ו.

כבר בדור הראשון של החסידות, בדור תלמידי הבעש"ט, הדגישו, שתפקיד האדם הוא קודם-כל לגאול את הניצוצות שלו עצמו, ושנות חייו ניתנו לו – בהתאם לצרכיו בתחום זה, כפי שעולה מדברי ר' יעקב-יוסף מפולנאה, תלמיד-חבר של הבעש"ט:

"והאדם צריך להעלות ניצוצי נשמתו, הן על-ידי אכילתו או תורתו ותפילתו, עד שיברר כל ניצוציו שלו, אשר זה הוא תכלית בריאת האדם וסוד מספר ימיו, כמ"ש יומדת ימי מה היא, כי כמו שצריך לתקן ולהעלות הניצוצין במספר הימים, כך ניתן לו שני חייו. ופעמים שיורדין ניצוצי נשמתו על-ידי פגם עוונותיו בדומם, כמו בבית, שאדם שפגם שם, הוא הדר בבית זה... שיש בעצים ואבנים חומר שטח הבית מניצוצי נשמתו שירדו שם, עד שהאדם שב בבית – שב בתשובה, והחזיר והעלה ניצוצי נשמתו אל שרשן, מן הדומם אל בחינת האדם חי מדבר, וזה נקרא תשובה ששב אל מקורו, כי הכל הוא ניצוצי השכינה"¹⁸.

בחסידות מודגש הרעיון של התנועה הדו-סטריית שמלמעלה – למטה, ומלמטה – למעלה. האדם המברך גורם, שהשפע השמימי ששפע עליו, ירד ביתר שאת בעקבות ברכתו: "כשמברך האדם בקדושה על אכילתו ושתיתו, אז קונה הדבר ההוא, כאילו בראו, וממילא כשאוכל בקדושה... אזי היא לו האוכל והמשקה לרפואה לכל מיחושיו. וממילא על-ידי ברכות גורם עוד שפע שהשפיע הקב"ה עוד מזון לעולם, וממשיך השפע על כנסת ישראל"¹⁹.

בספרות החסידית מובא הרעיון הייחודי, שניצוצות קדושים, שנפלו בעת השבירה ושקעו בתהום הקליפות, כוללים גם נשמות, שנפלו למעמקי הטומאה.

ר' מנחם-נחום מטשרנוביל מעמידנו על הרעיון, שנפילת נשמות נובעת מחטא אדם הראשון: "הנה נודע כי על-ידי חטא אדם הראשון ודורו שאחריו, נפלו ניצוצות הקדושים ונשמות בין העמים, ועל-ידי אותם ניצוצות הקדושים מתנהגים האומות וחיותן על-ידי זה. כי לולא זאת, לא היה להם חיות כלל, כי כל חיות הוא מהקדושה העליונה, ועל-ידי שנתלבשו בהם הנשמות הקדושות שנפלו ממקורן, יש להם חיות ושפע"²⁰.

לפי זה, הנשמות שנפלו – שקעו בין האומות, והן חלק מהניצוצות שנפלו לבין הקליפות.

תפקיד עם ישראל, לפי ר' מנחם-נחום, הוא להתפזר בין האומות ולהעלות משם ניצוצות:

18 . תולדות יעקב-יוסף, קארעץ תק"ם, צ"ד ע"ב.

19 . מאור ושמש, ח"א, עמ' רמ"ב.

20 . מאור עינים, עמ' ס"ד.

"ולכן נתפזרו ישראל בין העמים כדי לברר הניצוצות מהן על-ידי הדעת והתורה שניתנה לישראל"²¹.

לאמור – מצד אחד, יש לעם ישראל תפקיד מיוחד בגאולת העולם, ולשם כך זכה בדעת ובתורה, אבל מצד שני, נתחייב העם גם בגלות ובסבל – כחלק ממילוי תפקיד זה. לדעת ר' מנחם-נחום, העלאת נשמות היא חלק מתפקידו של הצדיק:

"העניין נודע שיש נפשות שנפלו ממדרגתם וצריכים להעלותם ולקשרם למעלה, וזה נעשה על-ידי הצדיק המקשר הכל ומעלם, והוא כי הצדיק קשור בבורא יתברך במחשבתו הקדושה"²².

יתר על כן, מטעים המחבר, שאף-על-פי שהצדיק קשור במחשבתו בבורא ית', יש לו גם קשר לאותן נשמות נפולות:

"ואותו הנפש והניצוץ החושק ורוצה לעלות מנפילתו בא אליו במחשבתו, הוא סימן שלהעלותו הוא מבקש ולהקימו מנפילתו" [שם].

ר' מנחם-נחום מוסיף נדבך נוסף:

הוא מסביר, ש"יש נשמות נפולות מששת ימי בראשית, ויש שנפולים בכל דור ודור ומתגלגלים, והם נע ונד ואינם יכולים לבוא אל ה' יתברך, כי אין להם במה לבוא. שבחיים חיותם עסקו בהבלי העולם הזה ולא עשו כלום. וכשהצדיק נופל ממדרגתו, ואחר כך קם... וכשקם ועולה אל ה' יתברך, מעלה עמו אותן נשמות הנ"ל"²³.

המחבר מוסיף כאן שני היבטים:

א. נפילת נשמות איננה קשורה רק לימי הבריאה, אלא זו תופעה, המתרחשת בכל דור ודור.

ב. נשמות אלו – אין להן יכולת לגאול את עצמן מחסרון זכויות, והן זקוקות לעזרה מהצדיק.

חידוש נוסף יש באמתחתו של המחבר:

21. שם.

22. שם, עמ' קע"ח. וכן מצינו בכתבי הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל: "הדבקות העליונה לקב"ה שמתמדת בלב הצדיקים... היא מזכה את העולם כולו ומגינה על כל המעשים ומכרעת את ישראל לכף זכות, ומקרבת את הגאולה, ומעלה מעמקי שאול גם את הנשמות הנידחות..." ["הדבקות הכללית", אורות הקדש, ח"ב, עמ' תס"ד].

23. מאור עיניים, עמ' קכ"ו.

"והנה אינו יכול להעלות אלא אותן נשמות שהם משרשו"²⁴.

היינו, לא כל צדיק יכול להעלות כל נשמה. לכל נשמה יש צדיק, שאליו קשור שורש נשמתה, ורק הוא יכול לסייע בידה ולהעלותה:

"כי הניצוצות השייכים לשורש נשמתו אי אפשר להיות להן עליה, כי אם על-ידי זה האדם (=האדם הזה) שהן שייכין לשורש נשמתו, שהן בחינת נפשו ממש"²⁵.

על נושא זה כותב הלל צייטלין דברים מאלפים:

"א-ל-עולם... מזמין (=מזמן) לכל אדם גואל – את השייך לשורש נשמתו, את הדברים שהוא, אותו אדם, צריך לגאול. לפיכך, חי כל אדם גואל בעולם המיוחד לו, רואה רק מה שהוא צריך לראות ומרגיש רק מה שהוא צריך להרגיש. כל אדם גואל יש לו מדרגה משלו. כשהוא תופש מדרגתו של חברו – הוא מעלה חרס בידו. ואולם כשהוא תופש את מדרגתו שלו – הרי כל העולם החיצוני, כל היש הסובב אותו, שייך לו לבדו... הכל בא אליו לדרוש תיקון"²⁶.

נוסף על כך, מעמידנו צייטלין על ממד נוסף, הקשור לזמן ולעצמים:

"וזהו הטעם שצריך כל אחד ליסע, זה למקום פלוני וזה למקום פלוני. כי הנהגת הבורא יתברך שמו שהוא יודע כי חלקי ניצוצות השייכים לנפשו, הן שם מלובשים במאכל או באיזה משא ומתן. ומסבב הבורא ב"ה סיבות, בכדי שילך האדם הלז שם, על-ידי שנותן לו בלבו חשק ומלביש לו הסיבה בדבר מה שיצטרך ליסע שם. ועיקר הכוונה שיאכל שם וישתה, או משא ומתן, ועל-ידי זה יעלה הניצוצות ההם"²⁷.

הרעיון מופיע גם בדברי ר' אפרים מסדילקוב, המזכירו בשם אביו-זקנו, הבעש"ט:

"על דרך ששמעתי... מאא"י נ"ע (=נוחו עדן) זל"ה, כי יש לכל צדיק וצדיק ניצוצין קדישין השייכים לשורש נשמתו, אשר צריך לתקן ולהעלותם. ואפילו משרתיו ובהמותיו וכליו, הכל יש בהם ניצוצין קדושים, וצריך הוא לתקנם ולהעלותם לשרשם"²⁸.

כאן עלינו לשאול, מה עומד ביסוד הרעיון של העלאת ניצוצות קדושים שנפלו – לשורשם?

24. שם.

25. שם, עמ' ר"ז.

26. בפרדס החסידות והקבלה, תל אביב, תשנ"ז, עמ' 29.

27. מאור עינים, שם.

28. דגל מחנה אפרים, לך לך, עמ' 13.

נראה לנו, שהדבר נעוץ במעמדו של האדם עלי-אדמות: האדם נברא בצלם אלוקים, גופו – מן האדמה, ונשמתו – מגבוה [בראשית ב', ז]. בתוקף מעמדו זה – ניתן לו תפקיד לשלוט בעולם כולו ולפתחו²⁹, ומעמד של "ותחסרהו מעט מאלוקים" [תהלים ח', ו].

במדרש קהלת רבה נאמר:

"בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: רֵאָה מעשי, כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי, בשבילך בראתי! תן דעתך, שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל, אין מי שיתקן אחריך!"³⁰.

חז"ל ביטאו בכך את הכוח שיש לאדם ואת יכולתו להשפיע על העולם לטוב ולרע. כיצור, שיש בו חלק א-לוק ממעל, הוא מקשר בין שני העולמות, ובמעשיו בעולם הוא משפיע עליו מהניצוץ האלוקי שבו.

היטיב לבטא זאת ר' אפרים מסדילקוב:

"שידוע שהנשמה היא חלק אלוקי ממעל, וניתן בגוף האדם בעולם העשיה, שיקשר כל העולם העשיה לשרשו, כל דבר לשרש שלו"³¹.

האדם הוא אפוא חוליה מקשרת, דו-סטריית בין העולמות, ותפקידו – לפי הקבלה והחסידות – הוא להעלות את העולם התחתון והארצי – לדרגה רוחנית עליונה.

ר' אפרים מלמדנו גם באילו אמצעים יעשה זאת האדם:

"והשכל הוא שורש אלוקים, שהוא החכמה העליונה, וכשהוא מכניס השכל שלו בכל דבר שהוא עושה, אזי מכניס שורש א-לוקות באותו דבר, ובזה הוא מעלה הדבר לשרשו"³².

לכל עשייה בעולם השפל ניתן להתייחס בדרך של קדושה או, חלילה, להיפך. כאשר אדם אוכל, הוא מבצע פעולה ארצית – בדומה לבעלי חיים, אולם כאשר הוא מברך על מזונו, או כשהוא מתכוון לאכול, כדי שיוכל לעבוד את בוראו, הרי הוא מעלה את האכילה – לדרגה רוחנית.

בעניין זה נראה לנו להוסיף, שהבריאה כוללת את שני הניגודים: הטוב והרע³³. בגן עדן היה נטוע "עץ הדעת טוב ורע" [בראשית ב', ט]. התורה עצמה מעידה על קיומו של הרע, שהרי

29. בראשית א', כח ורמב"ן שם.

30. קהלת רבה ז', כח.

31. דגל מחנה אפרים, ויצא, עמ' 31.

32. שם.

נאמר "וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום" [שם ו', ה], וכן "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" [שם ח', כא]. אף בנביאים נאמר: "עושה שלום ובורא רע" [ישעיהו מ"ה, ז]; הוזה אומר, הרע הוא בריאה בפני עצמה. התורה מציגה בפני האדם שתי דרכים ומציעה לו לבחור בטוב [דברים ל', טו].

לענ"ד נראה, שנפילת ניצוצות ונשמות קשורה למציאותו של הרע בעולם, והעלאתם לשורשם – כתפקיד שניתן לאדם – קשורה בהצעת התורה לאדם לבחור בחיים ובטוב.

ראייה לכך ניתן למצוא ברעיון, שניצוצות נפלו לתהום הקליפות, לא רק בשעת הבריאה, אלא אף לאחר חטא אדם הראשון, ולפי דעה מסויימת, זהו תהליך, שמתרחש בכל דור ודור. בנפש האדם מתרוצצים שני ניגודים אלו, והם נאבקים זה בזה. האדם – כבעל צלם אלוקים ובתוקף תכונה זו, נציגו של הבורא בעולם – קיבל משימה להפוך את הרע – לטוב על-ידי העלאתו לשורשו. מתוך התבוננות בעולם עולה, שהרע הקיים בעולם קשור לרעיון לתת לאדם בחירה חופשית לנהל את חייו ואת העולם. במהלך ניסיונותיו של האדם למלא את משימתו – יש נפילות, שהן תוצאה של בחירה מוטעית, אבל הקב"ה נותן אִמון ביכולתו של האדם להצליח במשימה שהוטלה עליו ולהביא בכך לגאולת-העולם.

33. לנושא זה – ראה י' דן, המשיחיות היהודית המודרנית, עמ' 74.

שנתון "על" – תשס"ו – כרך י"א

ב. גלות השכינה

נושא גלות השכינה נידון בהרחבה בקבלה, ובעקבותיה – בחסידות.

גרשום שלום מסביר את הרקע ההיסטורי לנושא :

כשם שהקבלה של המאה ה-13 ניסתה בהצלחה לפתור את בעיות הדור, כך ביקשה הקבלה במאה ה-16 (אחרי גירוש ספרד) – לעשות זאת.

לדבריו, הפירוש, שניתן בקבלה של צפת, התאים לכל הגלויות, שכן עד המאה ה-17 המצב החברתי של כל הגלויות היה אחיד: שאלות גלות וגאולה העסיקו את כל התפוצות במידה שווה, והתשובה של קבלת צפת התאימה לכל פזורת ישראל. הקבלה הלוריאנית – מיסודו של האר"י – חידשה מושגים, שיש בהם משום סימבוליזציה של גלות וגאולה:

בשעת הבריאה צמצם הבורא והסתיר את עצמו, וכך איפשר לעולם להיברא. פעולת הצמצום של הא-ל אל מסתורי-עצמו – יש בה משום גלות של הא-ל עצמו. התהוות העולם היא תהליך, שבמהלכו הוציא אלוקים משפע מהותו את הספירות, את האורות האלוקיים, שבאמצעותם הוא התגלה. כל דבר שרוצה להתגלות – צריך כלים לכך, שהרי בלעדיהם הוא יחזור לאינסוף. האור של הבריאה נמשך בחזקה אל הכלים, ומסיבות שונות – נשברו הכלים הללו, והאורות נתפזרו. רוב האור חזר למקורו, אולם חלקים, או ניצוצות ממנו, נפלו למטה ונתפזרו שם.

"שבירה" זו עומדת ביסוד הגלות. מעתה אין בעולם שום דבר שלם, כי הכל נפגם בשבירה. לפיכך כל ההווייה נמצאת בגלות. הניצוצות של האור האלוקי נפלו לתהום, אשר בה מתהווים כוחות הרע, שהבורא רצה, שהנבראים ייבחנו בהם, ויוכיחו את כוח בחירתם על-ידי התגברות עליהם. לתוך שלטון כוחות-הרע האלה, הנקראים "קליפות", נפלו כוחות של קדושה³⁴, ניצוצות של אור אלוקי.

זוהי אפוא גלות של האלוקות, של "ניצוצות השכינה". גלות השכינה לבין הקליפות היא תופעה, המקיפה את כל המציאות, וכל חוסר השלמות שבעולם נובע ממנה. תיקון מצב זה נמסר לאדם, אולם האדם לא עמד בציפיות: לו היה אדם הראשון מתקן, היה מעשה בראשית נכנס מיד למעמד משיחי. האור האלוקי שבנשמתו, שכללה את כל הנשמות, נתפזר ונכלא יחד עם ניצוצות-השכינה.

34. לנושא זה – ראה י" אריכא, **קבלה באור בהיר**, תל-אביב, תשנ"ו, עמ' 61-63.

לפי הסבר זה, גלות עם ישראל איננה דבר שבמקרה, אלא טבועה בעצם מציאות העולם. תיקון גלות זו – הוא משימתו של עם ישראל³⁵.

נראה לנו להוסיף, שהרעיון, שעם ישראל אמור לעסוק בגאולת השכינה, בא לידי ביטוי בדברי ה"מגיד", שנתגלה לר' יוסף קארו בתיקון ליל שבועות, שנערך בסלוניקי בשנת רצ"ג: "והתחיל ואמר, ידידי המהדרים... אשר שמתם נפשכם לעטרני בליל זה, אשר זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי, ואני מושלכת בעפר, חובקת אשפתות. ועתה החזרתם עטרה ליושנה... וקול תורתכם והבל פיכם עלה לפני הקב"ה ובקע כמה רקיעים... ועל ידיכם נתעליתי בלילה הזה..."³⁶.

יושם לב לכך, שהמושג "שכינה" בקבלה איננו מושג אחיד, והוא פושט צורה ולובש צורה.

גרשום שלום³⁷ מעמידנו על העובדה, שבשכבה **מאחרת** של מדרשים מסתמנת **התפתחות** במושג ה"שכינה":

במדרש משלי כ"ב, כט נמצא מאמר, אשר בפעם הראשונה עומדת בו השכינה מול הא-ל-עצמו:

"בשעה שבקשו סנהדרין לְמִנּוֹתוֹ [את שלמה המלך] עם שלושה מלכים וארבעה הדיוטות [שאינן להם חלק לעולם הבא], עמדה השכינה לפני הקב"ה ואמרה לפניו: רבון העולמים, חֲזִיֵת אִישׁ מֵהִיר וכו'"³⁸.

זה אפוא, המאמר הראשון, אשר בו השכינה מופרדת מהא-ל, ושניהם מדברים ביניהם. בתרגום "יונתן" לדברים ל"א, ג ד"ה ה' אלוֹקִיךָ הוּא עוֹבֵר לִפְנֵיךָ – מתורגם: "ה' אלקכון ושכינתיה עביר קדמיכון", ובדומה לכך – בפסוק ו'.

35. י. יעקבסון [מקבלת האר"י עד לחסידות, אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון 1986, עמ' 86], מעמידנו על ההבדל שבין קבלת האר"י לבין החסידות בנושא ה"צמצום": לפי הקבלה הלוריאנית, נסוגה האלוקות אל מסתרי-עצמה, והותירה חלל פנוי בתוך-תוכה, ולתוכו נברא העולם, אולם הא-ל עצמו נסתר ונעלם.

לעומת זאת, בחסידות מודגשת האימנציה האלוקות, היינו נוכחות הא-ל, השורה בתוך העולם וקרוב לבריותיו. בהתאם לכך, החסידות לא קיבלה את רעיון ה"צמצום" הלוריאני, המבוסס על הסתלקות האלוקות וריחוקה, והורתה, שהאלוקות קיימת בכל מקום, אלא שהיא מתכסה ונעלמת, היינו, לא צמצום, אלא כיסוי והיעלמות.

36. בתוך ר' יוסף קארו, **ספר מגיד מישרים**, ירושלים תש"ד, עמ' 18.

37. ראה ג. שלום, "השכינה", בתוך **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, ירושלים תשמ"א, עמ' 269-277.

38. **מדרש משלי**, מהדורת ש. בובר, מ"ז ע"א. מהדורת ב' וויסאצקי ניו-יורק תש"ן עמ' 156.

לפי זאת, השכינה מופרדת מאלוקים ונחשבת כישות נפרדת. השכינה מזוהה גם עם כנסת ישראל, שכן נשמת האדם נחצבה מכסא הכבוד, וכל שכן – אדם מישראל.

גם האמהות מזוהות עם השכינה: השכינה מכונה בשם רחל³⁹, וכן – בשם שרה⁴⁰, ואף האשה מזוהה עם השכינה ומכונה "אשה יראת ה'"⁴¹.

גדולי החסידות לימדו, שכל צער בעולם התחתון – נובע מצערה של השכינה בעליונים. לפיכך, במקום להצטער בצער עצמו – מוטב, שיצטער אדם בצערה של השכינה, וכאשר יתוקן למעלה, יתוקן ממילא גם למטה.

ר' יעקב-יוסף מפולנאה כותב על כך:

"שכבר נזכר, שכל תפילות האדם יהיה לתועלת השכינה, שהיא נקרא תפלה, ששואלת ומתפללת מדודָה למלאות חסרונה, וכל מה שנחסר לאדם – הכל הוא בשביל החסרון שבשכינה, וצריך האדם להתפלל למלא חסרונה שמה (= שם), ובתיקון למעלה, ממילא נמשך למטה, שגם היא אחד מאברי השכינה, כי מלכותו בכל משלה, ואין לך מקום פנוי ממנה. אך הלב יודע מרת נפשו, שאין כל העתים שוות. שאם ח"ו יש לאדם איזה צער גדול, ותפילתו הוא על עצמו ואינו משים על לבו, שצער זה הוא בשכינה, יותר היה ראוי להתפלל עליה, כי ממנה פָּנָה ויתד שהכל בה. או שהוא מתפלל ובתוך כך נזכר, שצריך להניח את עצמו ולהתפלל על השכינה, רק שאינו יכול להתאפק על צער עצמו, ואם יאמר שהוא מתפלל על השכינה, ובוחן לב הוא ה', היודע שאין זה אמת, אפשר שח"ו (היה) נדחה מכל. ועל כן יתפלל כפשוטו, לפי מה שהאדם הוא במדרגה בעת ההיא, רק שיהיה פיו ולבו שווים. כי דובר שקרים לא יכון וכו'.

כן שמעתי מפורש מפי הרב המגיד מר' מנחם מענדל ודפח"ח (= ודברי פי חכם – חן)⁴².

בדרך זו הולך גם ר' אלימלך מליז'נסק:

"דהנה אנתנו בגלות המר הזה אשר בצרותינו – לו צר, וגלה השכינה עמנו, אין לנו לדאוג ולהתאונן אלא על גלות השכינה ולא לחשוב כלל על צרותינו, כי אם על צער וגלות השכינה.

39. ר' מאיר מזייטומיר, **אור המאיר**, עמ' כ"א.

40. **שם**, עמ' כ'.

41. **שם**, עמ' ל"ב.

42. **תולדות יעקב יוסף**, קארעץ תק"ס, צ"ח, ע"ב.

ואילו היה מגמותינו (= מגמתנו) וצערנו רק על צער השכינה ולא על צערנו, בודאי היינו נגאלים מיד⁴³.

ר' מנחם-נחום מטשרנוביל מעמידנו על הקשר שבין השכינה לבין צורכי האדם, ולפיכך מוטב לו לאדם להתפלל על השכינה, וממילא – יתמלאו צרכיו :

"שהמתפלל על איזה צער שיש לו, לא יכוין להנאת עצמו, רק יעמוד להתפלל מתוך כובד ראש של השכינה... שבכל צרתם – לו... כי כל הדברים שהם הצטרפות האדם, נקראים אברי השכינה כביכול, כגון רפואה, פרנסה, ושאר הדברים, כל דבר הוא איבר מהשכינה. ומה שחסר למטה – חסר גם למעלה, כביכול, וצריך לבקש רק שיתוקן למעלה, ולא יכוין להנאת עצמו כלל. ואם יעשה כן, ממילא יתוקן למטה גם כן"⁴⁴.

היבט נוסף מציג ר' אפרים מסדילקוב :

"כי אני ה' רופאך" – על דרך שקיבלתי מן א"י [=אדוני אבי זקני] זללה"ה, שכל היסורים הבאים על האדם ר"ל, הוא (= הם) מחמת שיש חסרון כזה בשכינה כביכול, שאין היחיד בשלמות. ועל כן ה' יתברך שולח עליו יסורים – כדי לעוררו להתפלל על חסרון השכינה"⁴⁵.

ר' זאב מז'יטומיר מעמידנו על תפקידו של האדם בגאולת השכינה ועל התאוותו של הקב"ה לתפילתם של צדיקים :

"ומה מאד העמיקו [חז"ל] בדבריהם, שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים, כיוונו אותן התפילות שהצדיקים מתפללים, בודאי משימים לבם ונפשם לשאול מאתו יתברך חסרונם (= חסרונותיהם) הגשמיים, כי אם כל עצמם וכוונתם להשלים חסרון עליון... ולהוציא את השכינה מהגלות"⁴⁶.

יתר על כן, ר' זאב מוסיף עוד, שההימנעות מתפילה היא עצמה גלות השכינה :

"ואין חולה מכם עלי" [דברי שאול המלך לעבדיו, שמואל א' כ"ב, ח], מוסב על הקב"ה; כלומר, אין אחד מכם שיחלה את עצמו לַצֵּעַר (= בגלל צער) צרות השכינה, לעורר לבו בקרבו

43. נועם אלימלך, **שמות**, עמ' ל"ג.

44. **מאור עינים**, עמ' קפ"ט.

45. **דגל מחנה אפרים**, בשלח, עמ' 64.

46. **אור המאיר**, ח"א, עמ' י"ט.

בפחד ומורא... וזה עיקר גלות השכינה. וכיון שלא שתו לבם גם לזאת, כי אם הכל צורך עצמם, זאת המערכת על ידם לבלתי תעל (= תעלה) תפילתם השמימה"⁴⁷.

ממד נוסף מוסיף ר' זאב מז'יטומיר, המסביר, שתיקון השכינה הוא ייעודו בעולם הזה, וכדי להגשים ייעוד זה – על האדם לדאוג קודם כל לתיקון עצמו:

"כי הנה הקדמנו וזכרנו (= והזכרנו) כמה פעמים מהות עבודתינו בעולם הזה. כל עצמה (=עצמן) של בחינות העבודה בתורה ותפילה בלב ומעשה המצוות, המה רק תיקוני השכינה ולא לצורך עצמו כלום. ועיקר תיקון בנין קומת השכינה כביכול, תולה (= תלויה) בתיקון מלוא קומתו של אדם מישראל"⁴⁸.

רעיון נוסף הקשור בנושא מעלה ר' זאב, המטעים, שאין לאדם אפשרות להתחמק מהעיסוק בתיקון השכינה, שכן אם יימנע מכך, הוא מחזק את כוחות הרע:

"כי כבר ביארנו, אשר עיקר עבודת אדם בעולם הזה (הוא כדי) לעשות שם לשכינה, ולכוננה ולבנותה... והכלל, שאין אמצעות (=מצב ביניים) בדבר. ולא נמלט האדם מאחת משתי פנים אלה, בעשות (= בעשותו) מעשים טובים, תיבנה ותיכונן (=כדי שתיבנה ותיכונן) קומת השכינה. ובעשות (=בעשותו) רע – משרה בקרבו השראת הטומאה, וגורם בנין בקומת הסטרא אחרא. כי זה לעומת זה עשה אלוקים [קהלת ז, יד], וכשזה קם – זה נופל"⁴⁹.

ועתה עלינו לברר, מה עומד ביסוד עניין חשוב כל כך, גלות השכינה, שנתפתח בקבלה ובחסידות.

נושא מעורר עניין זה נדון כבר בנבואת יחזקאל הנביא, המתאר את ה"כבוד", הוא נוכחות אלוקים במקדש, העולה על הכרוב ומתרחק בשלבים מבית המקדש [יחזקאל ט', ג; י', יט; י"א, כג]. התנועה של השכינה היא מהמקדש – לכיוון מזרח, היינו לבבל. אכן ב-י"א, טז נאמר, שהשכינה יוצאת אתם לגלות.

גם בחז"ל מתוארת גלות זו של השכינה:

"עשר מסעות נסעה שכינה וכו' "⁵⁰.

47. שם, עמ' ר"ב.

48. שם, עמ' שי"ח.

49. שם, ח"ב, עמ' ר"ב.

50. ראש השנה לא, ע"א.

פרט ליחזקאל, שמתאר את גלות השכינה באופן מפורט, מצינו רעיון זה גם בנבואת ההקדשה של ישעיה, אשר נאמר בה: "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא, ושוליו מלאים את ההיכל" [וי', א]. אין הכוונה לכך שכבוד ה' ממלא את ההיכל, אלא להיפך: ה"כבוד", הוא הנוכחות האלוקית, נישא על הכסא כלפי מעלה ומתרחק מההיכל. כיון שהוא מתרומם, אז שוליו, שהיו קודם על הרצפה, מתרוממים כעת למרכז ההיכל.

דומה, שעניין מציאות כבוד השכינה בישראל – מתחיל כבר בפרשת המשכן, כאשר בסיום הקמתו נאמר: "ויכס הענן את אהל מועד, וכבוד ה' מלא את המשכן" [שמות מ', לד].

כשם שהופעת ה' על הר סיני הייתה באמצעות ענן, כך גם – במשכן⁵¹.

הוא הדין גם ביחס למקדש שלמה: "ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן, כי מלא כבוד ה' את בית ה'" [מל"א, ח', יא]. יש להדגיש, שהשכינה, השורה על עם ישראל, יכולה גם להיעלם כלעומת שבאה, כפי שקרה בפרשת עכן ביהושע [פרק ז',], וכפי שמעידה התורה בפרשת "ויתד תהיה לך על אֲזַנְךָ" [דברים כ"ג, יד-טו].

נושא "גלות השכינה", שהתפתח בקבלה בצפת, ובהמשך – בחסידות, מיישב – חלקית – את בעיית גלות עם ישראל. הוא אף סייע לדורות של מאמינים להחזיק מעמד בתלאות הגלות.

לענ"ד נראה, שנושא זה דן גם במעמדו ובתפקידו של האדם בעולמו.

בפרק הקודם עסקנו בבחירה החופשית, שניתנה לאדם לבחור בדרכו ולהשפיע על העולם, אולם בנידון דידן, מסתבר, שעניין "גלות השכינה" וגאולתה קשור לרעיון נוסף:

הקב"ה נטע באדם את היכולת להשפיע לא רק על עולמו, אלא גם על עולמות עליונים:

"גם את זה לעומת זה עשה האלוקים" [קהלת ז', יד]; ועולם של מעלה מכוון כנגד עולם של מטה, כשקיימת השפעה הדדית.

הרמב"ם⁵² מדבר על ההשגחה האלוקית ומסביר, שהאדם זוכה להשגחה שמימית בהתאם ליכולתו להידבק בבוראו; כלומר, השפע האלוקי, קרי: ההשגחה העליונה – יורדים לעולם, אבל רק מי שיש לו "כלים" מתאימים יכול לקלוט שפע זה.

51. הרמב"ן בהקדמתו לפירושו לשמות כ"ה.

52. מורה נבוכים, ג', יח.

שנתון "על" – תשס"ו – כרך י"א

בהמשך נוסף ונביע את הרעיון, שביכולתו של האדם להשפיע על עצמת השפע השמימי השופע; הווה אומר, יש כאן תנועה דו-סיטרית, אשר לפיה העולם העליון משפיע שפע על העולם התחתון, אבל גם שואב ממנו תעצמות-כוח⁵³.

כדי לקלוט את השפע האלוקי – צריך האדם להכין "כלים", וכשם שהשפע הוא טהור, כך גם הכלי צריך להיות טהור. ככל שהכלי טהור יותר, כך מתעצמת יותר זיקת-הגומלין שבין האדם לאלוקיו. התעלותו של האדם מקרבת אותו לעולמות העליונים ואף מאפשרת לו להשפיע על העולמות הללו⁵⁴. זאת – באמצעות טיהור וזיכוכן עצמו ועיסוק בתורה ותפילה.

לפי ההשקפה החסידית, זהו תפקידו של האדם בעולמו. זיקת-גומלין נובעת מעובדת היות נשמת האדם חצובה מכסא הכבוד; כלומר, נשמת האדם, שמקורה משמים, מייצגת, כביכול, את השמים בעולם התחתון ומקשרת בין העולמות. היא נשלחה לעולם כדי לתקן ולבצע שליחות. לפי רעיון זה, תיקון ושליחות אלה קשורים לתפקידה בגאולת השכינה: כאשר יצליח האדם בכך, תתרחש גאולה למעלה, ובעקבותיה – תבוא גאולה גם לעולמו.

בחסידות בא רעיון זה לידי ביטוי כבר בראשיתה:

באיגרת הבעש"ט מסופר, שכאשר הגיע לאולמו של משיח, שאל: "אימתי אתי מר"? ונענה: "בעת שיתפזר (=שיתפשט) לימודך ויתגלה בעולם, ויפוצו מעיינותיך חוצה מה שלימדתי אותך והשגת, ויוכלו גם המה לעשות יחודים ועליות כמוך, ואז יכלו כל הקליפות ויהיה עת רצון וישועה"⁵⁵.

ג. מעמדן וחשיבותן של האותיות

י"א ברלב⁵⁶, מבאר את מהותן של האותיות – כמקשרות בין עולמות עליונים לעולמו:

"לפי תורת הקבלה, כל אות וכל חלק מאותיות התורה הקדושה רומזים על כוחות רוחניים. כל אות היא היכל ומעון לכוחות רוחניים עליונים, וכתיבת אותיות בצירופים שונים מבטאת צירוף של כוחות עליונים... בכתיבת האותיות בכוונה הנכונה בקדושה ובטהרה, אותו כותב

53. רעיון זה נמצא בפירושו ר' חיים בן עטר "אור החיים" לשמות י"ד, טו: "ודבר ידוע הוא, כי כח הרחמים הוא מעשים טובים, אשר יעשה האדם למטה, (ואז) יוסיפו כח במידת הרחמים, ולהפך..."

54. בברכות ז' ע"א, מסופר על ר' ישמעאל שנאמר לו: "ישמעאל, בני, ברכני". דבר זה מראה על כך שהקב"ה מתאוה לברכתם של צדיקים.

55. "איגרת הבעש"ט", בתוך – שבחי הבעש"ט, מהדורת י. מונדשיין, ירושלים, תשמ"ב, עמ' 233-236.

56. בספרו ידיד נפש – מבוא לתורת הקבלה, פתח תקוה, תשמ"ז, עמ' 300-301.

ממשיך את הקדושה על האותיות, שהרי בזמן הכתיבה מתקשרת פעולת הכתיבה עם מחשבתו של הכותב, והרוחניות הזאת נמשכת ומתבטאת באותיות... כל האותיות, שאנו רואים בתורה, כולן מורות על עשרים ושניים אורות הנמצאים למעלה, והאורות ההם העליונים מזהירים על האותיות, ומכאן נמשכת קדושת התורה, קדושת ספר התורה ותפילין ומזוזות וכל כתבי-הקדש".

השאלה הבסיסית היא, כיצד יכול האדם הגשמי, הסופי, להידבק ולהתקשר אל הבורא האינסופי.

התשובה היא – באמצעות השפה, הבאה לידי ביטוי מפורט באותיות. האותיות הן כלים לקליטת אור אינסופי. כיון שהדיבור הוא פעולה מוחשית, המבטאת חשיבה, שהיא ערך מופשט, והדיבור מורכב מאותיות, נמצא, שהאותיות מקשרות בין המוחשי/למופשט.

הרעיון מובא בדברי ר' מנחם-נחום מטשרנוביל:

"צריך לדבק את עצמו באותיות-התורה, שהם היכלות שה' יתברך שוכן בתוכם ומתלבש בתוכם אור אינסופי (של הקדוש) ברוך הוא. ועל כן תהיה מחשבתו דבוקה באותיות-התורה ובאור אינסופי המתפשט בתוכם, כי האותיות נקראין היכלין דמלכא, שה' יתברך מתלבש בהן ושוכן בתוכם"⁵⁷.

הקב"ה, השוכן בתוך העולם, צמצם את עצמו כדי לשכון בתוך האותיות, וצירופיהן הרבים מספור הם פרטי פרטיו של העולם:

"כל התורה – שמותיו של הקב"ה הן, על-ידי צירופים... שהקב"ה צמצם אלוקותו יתברך שמו... כדי שיהיה באפשרי (= אפשרי) להשיג אלוקותו יתברך שמו... שְׁמֵשׁ הווייה ב"ה נשתלשלו כ"ב אתון דאורייתא (=כ"ב אותיות התורה), וכולן הן צירופים לאין מספר. שם הווייה ברוך הוא הוא מקור של כולן, והוא מאיר לכל העולמות דרך לבושים..."⁵⁸.

האותיות, שהן האמצעי המקשר בין בורא עולם לברואיו, הן שמשמשות ככלים, הקולטים את האור האלוקי היורד ושופע לעולם; הן ההסתננות של השפע האלוקי לתחום הגשמי. הדבר מוסבר בכך, שהשפה והדיבור הם המגשרים בין הבורא לברואיו. החיות האלוקית המתגלה לעולם מתנסחת באותיות, אשר באמצעותן מתרחשת ההתגלות.

57. מאור עינים, עמ' קל"ג.

58. מאור ושמש, ח"ב, עמ' תקכ"ח.

ר' מנחם-נחום מטשרנוביל מסביר, ש"ה' יתברך צמצם את עצמו כביכול באותיות כשעור מה שהעולמות היו יכולין לסבול אורו וחיותו הנשפע מאלוקותו, מסוד אות א'... ולא היו יכולין העולמות לקבלו, עבור (=בגלל) גודל הבהירות שהוא ממש אלוקותו. ועל כן צמצם השם יתברך אלוקותו עם אות א' – באות ב', שבו היא פתיחת התורה, שבי"ת הוא לשון צמצום, כנודע, על שם שְׁפָאוֹת זה צמצם את עצמו, כביכול, כשיעור מה שהעולמות והנבראים יכולין לקבל אור חיותו יתברך. ואחר זה צמצם את עצמו כביכול עם אות א', ואות ב' – באות ג', וכן מאות – לאות היה צמצום..."⁵⁹.

יצויין עוד, שהאותיות אינן אך ורק האמצעי, שרשב"ע מתקשר באמצעותו לעולמו, אלא הן מהוות גם אמצעי קשר דו-סטרי: כשם שהבורא מתגלה אלינו באמצעות האותיות, כך אף אנו מתקשרים אליו באמצעותן.

ג. שלום⁶⁰ מעמידנו על השגת הדבקות בה' באמצעות האותיות; היינו, האותיות משמשות אמצעי קשר דו-סטרי מאתו יתברך – אלינו, ומאתנו – אליו: "מהו טיבה של הדבקות, שמגשימים בלימוד ובתפילה?"

התשובה ניתנה בדברי הבעש"ט, הקובע, כי הדבקות היא מעשה רוחני, או מעשה של התבוננות, שעל ידו מקשר האדם את עצמו ליסוד הרוחני שבתוך אותיות התורה והתפילה: "שעיקר עסק התורה הוא שידבק את עצמו אל פנימיות רוחניות אור אינסוף שבתוך אותיות התורה, שהוא נקרא לימוד לשמה"⁶¹.

ע. אטקס⁶² מוסיף ממד נוסף, המטעים את ההשפעה ההדדית שבין העולמות:

"אותיות התפילה וכן האותיות של כל טקסט, הכלול במושג "תורה", עשויות לשמש כלי קיבול לנוכחות של ישות אלוקית. סגולה מיוחדת זו של אותיות התורה והתפילה נעוצה בעובדה, ששורשן נמצא בעולמות העליונים. באמצעות כוונה מתאימה אפשר לקשור את האותיות לשורשן העליון ולמשוך לתוֹכָן נוכחות אלוקית"⁶³.

59. מאור עינים, עמ' מ"ח.

60. "דבקות בראשית החסידות" – בתוך **דברים בגו**, תל אביב 1975, עמ' 334.

61. **ר' שם טוב בן אברהם הספרדי** – כתר שם טוב קראקא, תרנ"ח ט' עמ' ג'; דבריו מובאים ע"י ג' שלום.

62. "הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה'", בתוך **צדיק ועדה**, עורך ד. אסף, ירושלים, תשס"א, עמ' 149.

63. ראה גם מ. אידל, **החסידות בין אקסטזה למאגיה**, תל אביב, תשס"א, עמ' 159-160. ר. אליאור, חירות על הלוחות, תל-אביב, אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון, תש"ס, עמ' 73-77.

בהתאם לכך, מי שמצליח להדבק באותיות התורה, נעשה בכך מרכבה לשכינה – כדברי ר' מנחם-נחום :

”כל איש ואיש מישראל יש לו חלק באות מאותיות התורה”.

לדבריו, ”האדם הוא מרכבה לשכינה... ומי שמזדכך (=מזכך) עצמו וזוכה, שנעשה מרכבה לשכינה, יוכל להמשיך לעצמותו את כל התורה כולה... שכן מצינו במשה...”⁶⁴.

היבט נוסף בנושא האותיות מעמידנו על כך, שהאדם כולל בקרבו את כל אותיות התורה, ומבחינה זו הוא נחשב לעולם קטן :

”כשעלה במחשבתו יתברך שמו לברוא את העולם, היה עיקר כוונת הבריאה, שיכירו מלכותו יתברך שמו... שכן עלה במחשבה לפניו: 'אברא את העולם ואהיה מלך עליהם', וצמצם אלוקותו וברא את העולמות על-ידי כ"ב אותיות התורה. ואין לך שום דבר בעולם, שאין לו חלק ואחיזה באיזה אות מאותיות התורה. ואדם נברא בכוח המדבר, ובו כלולים כל הכ"ב אותיות, שהוא מדבר אותם בפיו... לכן נקרא האדם עולם קטן, שהוא כלול מכל אותיות התורה שנבראו בהם כל העולמות”⁶⁵.

וכן: ”כי אין לך שום נברא בעולם, שלא יהיה לו שורש באותיות התורה, אזי ממשיך חיות אלוקותו יתברך שמו עליהם, גם בעת האכילה, וגם במלבושיו ממשיך גם כן חיות אלוקות על הנבראים ומקשר אותם למעלה, כאשר כבר אמרנו... וזה מחמת שהאדם הוא עולם קטן, ונכללו בו כל העולמות העליונים ותחתונים, על כן יוכל להתחבר (=לְחַבֵּר) עצמו עמהם בתורתו ותפילתו, להעלותם ולהמשיך להם את אור אלוקותו”⁶⁶.

כבר ראינו, ששורש נשמתו של כל יהודי – אחוז באותיות התורה. מוטעם אפוא, שהוא אמור להידבק באותיות אלו ולא לרופף את אחיזתו בהן :

”וכל איש ישראל – שורש נשמתו יש לה אחיזה באותיות התורה, שיש לו אות אחת שנגד בחינתו בהתורה, ואם יפסיק, חס ושלוש, את עצמו מן התורה, אזי חסר אות אחת מן התורה וצריך לתקן הקלקול...”⁶⁷.

64 . מאור ושמש, ח"ב, עמי תק"ל.

65 . מאור ושמש, ח"א, עמי ט"ו.

66 . שם, עמי י"ח.

67 . מאור עינים, עמי רס"ו.

לא די בכך שהמפסיק את אחיזתו באותיות התורה – מחסר אות אחת ממנה, אלא אף מודגש, שכאשר אדם מישראל חוטא, הוא פוגם באותה אות, המזוהה עם חטאו, וכשעושה תשובה, הוא מחזיר לאותה אות את אורה:

"פסל לך וכו' " [שמות ל"ד, א] - "יש בזה רמז על דרך הידוע, כי כל בר-ישראל – יש לו שורש ואות בתורה, על דרך אורייתא וקוב"ה וישראל חד אינון (=הם), וכשהאחד מישראל חוטא ח"ו, הוא פוגם באותו אות שבתורה אשר אחיזתו בה, ומחשיך אורה. וכשחוזר בתשובה, הוא חוזר למקומה הראשון – להאיר אורה של תורה מחדש..."⁶⁸.

מודגש בחסידות, שהאותיות הן אבני-הבנין, שמהן נבנה העולם, אולם לא רק בידי הבורא, אלא גם בידי האדם. האדם, המצרף צירופי אותיות נכונים, משפיע בכך על תהליכים המתרחשים בעולם:

"באמת, התורה כולה היא רק אותיות, וכל אחד ואחד מישראל – כפי בחינתו וערכו – עושה מפרטי האותיות צירופים. והנה אלו הצירופים שנעשו עתה מחדש, על-ידי כשרון פעולותיו ועומק השגה (=השגתו), היו גם כן תחילה בכוח האותיות. אמנם הם (=האותיות) ממתנינים מלהצטרף עד עת צרפתהו איש המשכיל בעוצם הכרתו (=עד אשר יצרף אותן האיש המשכיל על-ידי עומק הכרתו) והשתדלותו בעבודת הבורא ברוך הוא..."⁶⁹.

מודגש עוד, שהשפעת האדם על העולם באמצעות צירופים – יכולה לפעול הן לטב והן למוטב:

"כי מפי הקב"ה יוצא (=יוצאות) אותיות להנהגת העולם. וכשבא לעולמות – האותיות מצטרפים לפי המקבלים, הן לטב, ולהיפוך – ח"ו. וכשיש צדיק, שהוא חכם בעולם, ויודע האותיות, שיצאו מפי הקב"ה, אף-על-פי שהם מצטרפים חלילה שלא לטובה – יוכל להפך הצירופים על-ידי חכמתו ותפילתו – כמו מן מת – תם, ומן נגע – ענג; הכל – לפי האותיות של הגזר דין... שיוכל האדם החכם העובד ה', להפוך מצירופים לא טובים – לצירופים טובים, ולהשליך הצירופים לא טובים (=הלא טובים) על שונאי-השם... ואף על פי שלפי המקבלים הם מצטרפים בצירופים לא טובים, מכל מקום החכם יכול להפוך הדבר..."⁷⁰.

נותר לנו לברר, מה עומד ביסוד רעיון מעמדן של האותיות ותפקידן בחסידות.

68 . דגל מחנה אפרים, כי תשא, עמ' 81.

69 . אור המאיר, ח"א, עמ' פ"ה.

70 . דגל מחנה אפרים, קדושים, עמ' 106.

תחילה, יש לציין, שמקורו של הרעיון – נעוץ במקרא: בפרשת הבריאה מוצג העולם – כנוצר באמצעות דיבור, שנאמר "ויאמר אלוקים: יהי אור" [בראשית א', ג], וכך – ביתר פרטי הבריאה. המשנה⁷¹ מסבירה, ש"בעשרה מאמרות נברא העולם". על בריאה בדיבור מעידים גם פסוקי מקרא אחרים: "בדבר ה' שמים נעשו, וברוח פיו כל צבאם" [תהלים ל"ג, ו]. נראה לענ"ד, כי מעמדן וחשיבותן של האותיות בהגות החסידית הוא חלק מהרעיון החסידית, אשר לפיו הקב"ה שוכן בתוך העולם.

רעיון זה – מקורו בקבלה, אולם שונה ממנה:

בעוד שבקבלה – האלוקות שרויה **מחוץ** לעולם כישות טרנסצנדנטית רחוקה, השולחת לעולם את קרני אורה, הורתה ה**חסידות**, שהאלוקות שוכנת **בתוך** העולם ממש, והיא מקיימת ומחייה אותו.

אולם כיצד יכולה ישות רוחנית לשכון בתוך עולם גשמי?

התשובה היא – באמצעות האותיות, שהן עצמן ישויות, הנמצאות במעבר שבין הגשמי למופשט. האותיות הן ישויות, שממצעות בין הגשמי למופשט – בהיותן שייכות לשני התחומים:

הן נראות לעינינו, ובכך הן בודאי ישות גשמית, אולם אין להן אחיזה וקיום עצמאי, והן זקוקות למצע גשמי כלשהו כדי להיאחז בו. לפיכך, נתפסות האותיות כאבני-בניין, אשר מהן הושתת העולם, והן משמשות כהיכלים, שבהם שורה השכינה. השורה בתוך העולם הגשמי, צמצמה את עצמה, והיא שרויה באותיות, המכילות את האור האלוקי, מחיות ומקיימות את העולם על כל פרטיו.

מן הראוי לציין כאן, שהקב"ה ברא את העולם בדיבור, ונתן גם לאדם, שהוא כעין בוראו, את היכולת ליצור דברים באמצעות הדיבור:

הדיבור הנפרט לאותיות הוא אמצעי הקשר בין בני-אדם, והוא זה המקיים את העולם. באמצעותו – מנהלים מדינות ומפעילים מפעלים יצירתיים. אולם החסידות מדגישה את הכיוון הדו-סטרי, אשר לפיו קיימת השפעה מלמעלה – למטה, ולמטה – למעלה.

לפי זה, האדם במעשיו, בתורתו ובתפילתו – יכול להשפיע על העולמות העליונים באמצעות האותיות, שהן מקום משכן השכינה. נמצא, שהאותיות הן אמצעי הקשר וההשפעה של הבורא – על האדם, ושל האדם – על עולמו שלו, ואף – על העולם של מעלה. השפעה זו

71. אבות ה', א.

שנתון "על" – תשס"ו – כרך י"א

תיעשה על-ידי דבקות באותיות, שכן אין האדם יכול להידבק ישירות בבורא, שהוא אש אוכלה, אלא באמצעים אלו. דבקות זו מתגשמת על-ידי צירופים נכונים של אותיות הא"ב. כיוון שכל פרט בעולם מורכב מאותיות, המרכיבות את שמו, הרי שהאותיות הן החלק המהותי של אותו פרט, והאדם, המכוון לצירופים הנכונים של האותיות, יכול להשפיע על העולם ופרטיו לטוב ולמוטב.

סיכום

במאמר זה נידונו שלושה נושאים מרכזיים בהגות החסידית: העלאת ניצוצות קדושים, מעמד השכינה, מעמד האותיות.

האם ניתן למצוא מכנה משותף בין שלושה נושאים אלו?

נראה לנו, שהתשובה על כך – חיובית:

המשותף לשלושה נושאים אלו הוא שיתוף-הפעולה ויחסי-הגומלין שבין העולם העליון לעולם התחתון. פועל יוצא של רעיון זה הוא חשיבות מעמדו של האדם בעולם:

בפרשת הבריאה ניתנו לאדם היכולת והציווי לשלוט בעולם ולפתחו. מעמדו הרם כשליט בעולם התחתון – נזכר גם בתהלים פרק ח', אולם בחסידות הרחיבו את יכולתו של האדם להשפיע גם מעבר לעולמו. בשעת הבריאה, כפי שמלמדת הקבלה, נשברו הכלים, שלא עמדו בעצמת האור ששפע עליהם. האדם הוא זה שקיבל את הייעוד להעלותם ולהחזירם לשורשם. השכינה השרויה בגלות מצפה לתפילתו של האדם לגאולתה. שני תפקידים אלו מתבצעים באמצעות האותיות, באשר ניתן למלאם באמצעות תורה ותפילה.

שלושה נושאים אלו הנדונים כאן – מטעימים אפוא את ייעודו ואת יכולתו של האדם – כמקשר וכמסייע לעולמות עליונים.

פן נוסף של רעיון זה, הוא יכולתו של האדם להשפיע על עולמו שלו – כפונקציה של יכולתו להשפיע על עולמות עליונים. שני עניינים אלו קשורים זה בזה, באשר העלאת ניצוצות לשורשם וגאולת השכינה הם ערובה להצלחתו של האדם בעולם הזה. השפע היורד משמים מושפע מיכולתו של האדם להעצימו באמצעות התנהגותו. שיתוף זה שבין שני עולמות והנהגתם – מושפע מהתנהגותו של האדם, כשהחוליה המקשרת היא האותיות.

היבט נוסף של הנושא הנדון הוא רעיון הגאולה:

חוקרים נתנו את דעתם על השאלה, ההייתה החסידות בראשית דרכה תנועת גאולה לאומית, אם לא :

הדעה המקובלת על רבים היא, שהחסידות בראשית דרכה הייתה תנועת גאולה לאומית, ומסיבות שונות היא הצניעה דרך זו והטעימה את הגאולה האישית של האדם. תחומים אלו הנדונים במאמר זה – מטעימים את תפקידו של האדם בגאולת העולם העליון, ובעקבותיו – גם את הגאולה העולמית. ייעודים אלו מוטלים על האדם הפרטי הרבה יותר מאשר על עם ישראל ככלל, והם מותנים ביכולתו להגיע לרמה רוחנית-אישית גבוהה.

נראה לנו אפוא, שהחסידות הדגישה שלוש גאולות, הקשורות זו בזו והמשפיעות זו על זו : גאולת השכינה משפיעה על גאולת האדם, וכאשר יתגשמו שני ייעודים אלו, תהיה הדרך לגאולת עם ישראל כולו – סלולה ובטוחה.